

بررسی اثرات سطوح مختلف شوری و نیتروژن بر تنظیم کننده‌های اسمزی و جذب عناصر غذایی در گندم

مصطفی حیدری^۱، حبیب ا... نادیان^۲، عبدالمهدی بخشنده^۲، خلیل عالمی سعید^۲ و قدرت ا... فتحی^۲

چکیده

به منظور بررسی اثرات سطوح مختلف شوری و نیتروژن بر جذب عناصر غذایی پر مصرف در ساقه و دانه گندم (رقم چمران) و نیز تجمع پرولین و کربو هیدرات در دو مرحله گل‌دهی و شیری شدن دانه‌ها در برگ پرچم، آزمایشی در شرایط آب و هوایی خوزستان (اهواز)، در مزرعه به صورت کرت‌های خرد شده و در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار در دو سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲ و ۸۴-۱۳۸۳ اجرا گردید. در این آزمایش پنج سطح شوری آب آبیاری ۱/۵ (شاهد)، ۵، ۱۰، ۱۵ و ۲۰ دسی زیمنس بر متر به عنوان فاکتور اصلی و سه سطح نیتروژن ۵۰، ۱۰۰ و ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار از کود نترات آمونیم به عنوان فاکتور فرعی در نظر گرفته شدند. سطوح شوری به همراه آب آبیاری و با استفاده از نمک‌های CaCl_2 و NaCl و به نسبت ۵ قسمت کلرید سدیم و ۱ قسمت کلرید کلسیم تهیه و به خاک با بافت رسی- لومی اضافه شدند. نتایج نشان داد که به استثنا منیزیم در دانه، شوری سبب افزایش میزان جذب و تجمع عناصر نیتروژن، کلسیم و منیزیم در ساقه و دانه گندم چمران در هر دو سال آزمایش گردید. از مقدار پتاسیم در هر دو بخش گیاه در هر دو سال با افزایش سطح شوری کاسته شد. در بین عناصر غذایی اندازه‌گیری شده در هر دو سال آزمایش، بیشترین غلظت در شوری ۲۰ دسی زیمنس بر متر مربوط به عنصر سدیم در ساقه بود که از افزایشی معادل ۱۷ و ۲۲ برابر به ترتیب در سال‌های اول و دوم نسبت به تیمار شاهد برخوردار بود. کود نیتروژن (به جز پتاسیم و منیزیم در دانه) بر تجمع عناصر نیتروژن، کلسیم، پتاسیم و منیزیم در هر دو بخش ساقه و دانه گندم رقم چمران افزود. در بالاترین سطح کودی (۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار)، نیتروژن با ممانعت از جذب بیشتر سدیم بر غلظت این عناصر در هر دو بخش گندم افزود. در دو سال آزمایش، با افزایش میزان شوری بر مقدار تجمع کربو هیدرات و پرولین در هر دو مرحله گل‌دهی و شیری شدن دانه‌ها، در برگ پرچم افزوده شد. تیمار کود نیتروژن بر تجمع این دو ترکیب در مرحله گل‌دهی افزود اما در مرحله شیری شدن دانه‌ها با افزایش سطح نیتروژن بر مقدار پرولین افزوده و از مقدار کربو هیدرات برگ پرچم کاسته شد.

واژه‌های کلیدی: شوری، نیتروژن، عناصر غذایی، تنظیم کننده‌های اسمزی، گندم

۱. دانشجوی سابق دکتری زراعت، دانشکده کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی رامین و در حال حاضر استادیار زراعت، دانشکده

کشاورزی، دانشگاه زابل

۲. به ترتیب استادیار، دانشیار، استادیار و دانشیار زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی رامین، ملائانی، اهواز

مقدمه

تجمع نمک در خاک‌های مناطق خشک و نیمه خشک دنیا یکی از مسائل مهم کشاورزی است که به طور گسترده‌ای بر تولید گیاهان زراعی تأثیر می‌گذارد (۲۴). گیاهان زراعی از لحاظ تحمل نسبت به املاح تجمع یافته در محیط ریشه (شوری) تا حد زیادی متفاوت هستند و این مقاومت به عواملی همچون میزان تجمع یون‌ها در بافت، ممانعت از ورود برخی از یون‌ها به درون گیاه و قابلیت تولید ترکیبات سازگارکننده (تنظیم کننده‌های اسمزی) بستگی دارد (۱۵ و ۲۰).

مطالعات بیوشیمیایی نشان داده که در گیاهان تحت تنش شوری تعدادی از ترکیبات آلی (محلول‌های سازگار کننده) تجمع می‌یابد، این ترکیبات تداخلی در فرایندهای شیمیایی گیاه وارد نمی‌کنند. از این ترکیبات می‌توان به انواعی از کربوهیدرات‌های محلول (مانیتول، ساکارز، رافینوز، و الیگو ساکارید) و ترکیبات نیتروژنه (اسید آمینه، پرولین و گلیسین - بتائین) اشاره کرد. ترکیبات سازگار کننده نقش مهمی در بهبود تنظیم اسمزی در گیاهان تحت تنش دارند (۱۲).

در طی بروز تنش شوری علاوه بر کاهش جذب آب، تجمع برخی از یون‌ها در غلظت بالا در بافت گیاهان می‌تواند منجر به ایجاد سمیت و یا عدم تعادل یونی شود. به دلیل فراوانی و غالبیت دو یون Na^+ و Cl^- در خاک و آب‌های شور از جذب بسیاری از عناصر پر مصرف و کم مصرف کاسته می‌شود. از این رو نسبت بالایی از یون‌های K^+ ، Na^+ / Ca^{2+} / Na^+ ، Ca^{2+} / Mg^{2+} و Cl^- / NO_3^- در بافت گیاهان به وجود می‌آید (۱۴).

هاروی و فلورس و همکاران گزارش کردند که میزان مقاومت به شوری در برخی از گیاهان زراعی به ممانعت از ورود یون‌های سدیم و کلر به جریان آوندی و یا غیر فعال کردن آنها در سیتوپلاسم بخش‌های هوایی بستگی دارد (۱۰ و ۱۶). در شرایط تنش شوری، گیاهان می‌بایست عناصر غذایی مورد نیاز برای فرایندهای حیاتی خود را جذب کرده و تا حدی

مانع ورود یون‌های ناخواسته به اندام‌ها و بافت‌های هوایی شوند.

از مهم‌ترین عناصر غذایی که جذب آن در شرایط شوری تحت تأثیر قرار می‌گیرد، نیتروژن است. کاهش جذب نیتروژن به وسیله شوری از عوامل مهم کاهش رشد گیاهان به شمار می‌رود (۶). به خوبی مشخص شده که از جذب و اسیملاسیون نیترات به وسیله یون کلر ممانعت به عمل می‌آید (۶). نیتروژن یکی از عناصر پر مصرف برای تولید گیاهان زراعی به شمار می‌رود و یون کلر نیز یکی از عناصر کم مصرف و عامل اصلی شوری به حساب می‌آید. بین این دو رابطه آنتاگونیسمی برای جذب وجود دارند (۴). مشخص شده که بالا رفتن غلظت نیتروژن در محلول خاک‌های شور بر جذب دیگر عناصر تأثیر مثبت دارد (۳ و ۱۸).

در اکثر مطالعات مزرعه‌ای در رابطه با گیاهان زراعی و باغی، محققین سعی در آزمون فرضیه‌ای بودند که بیان می‌کرد با به کارگیری و مصرف کود نیتروژن می‌توان تا حدی از بروز آثار خسارت زای شوری بر گیاهان کاست. چرا که نیتروژن یکی از عناصر غذایی ضروری برای رشد گیاهان به شمار می‌رود و کلید اصلی سنتز پروتئین‌ها، اسیدهای نوکلئیک و دیگر ترکیبات سلولی به حساب می‌آید (۲۱). در این مطالعات، در رابطه با اثرات متقابل بین شوری و نیتروژن مشخص گردید که نیتروژن رشد، عملکرد دانه و جذب عناصر غذایی در گیاهانی از قبیل لوبیا (۲۹)، ذرت (۲۳) و گوجه فرنگی (۲۲) را در محیط شور بهبود می‌بخشید اما تأثیر آن تا حد زیادی در مورد گندم نامشخص است.

اصلاح و ایجاد شرایط مناسب برای گیاهان جهت جذب بهتر و تجمع کمتر یون‌های سمی به عنوان یکی از ساده‌ترین روش‌ها برای تحمل به شوری به شمار می‌رود. از این رو هدف از این آزمایش، بررسی آثار ترکیبی شوری و نیتروژن بر جذب عناصر غذایی در بخش هوایی و دانه گندم و نیز میزان دو تنظیم کننده اسمزی کربوهیدرات و پرولین در برگ پرچم می‌باشد.

مواد و روش‌ها

این بررسی در سال‌های زراعی ۸۳-۱۳۸۲ و ۸۴-۱۳۸۳ در مزرعه تحقیقاتی مجتمع عالی آموزشی و پژوهشی کشاورزی رامین واقع در ۳۵ کیلومتری شمال شرق اهواز با عرض جغرافیایی ۳۱ درجه و ۳۶ دقیقه، طول جغرافیایی ۴۸ درجه و ۵۳ دقیقه و ارتفاع ۵۰ متری از سطح دریا اجرا گردید. متوسط ۳۰ ساله بارندگی و دمای سالانه محل آزمایش به ترتیب ۲۶۳/۶ میلی‌متر و ۲۳/۲ درجه سانتی‌گراد بود. متوسط حداقل دما ۱۴/۶ درجه سانتی‌گراد و متوسط حداکثر دما ۳۱/۸ درجه سانتی‌گراد می‌باشد. متوسط حداقل، حداکثر دما و میزان بارندگی ماهیانه دو سال آزمایش در شکل‌های ۱ و ۲ آورده شده است. خاک محل آزمایش دارای بافت رسی - لومی بود و نتایج حاصل از تجزیه شیمیایی خاک در جدول ۱ نشان داده شده است.

آزمایش به صورت کرت‌های خرد شده و بر پایه طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار انجام گردید. پنج سطح شوری (شاهد: آب آبیاری و بدون افزایش نمک) $S_1 = 1/5$ ، $S_2 = 5$ ، $S_3 = 10$ ، $S_4 = 15$ و $S_5 = 20$ دسی زیمنس بر متر به عنوان فاکتور اصلی و سه سطح کود نیتروژن $N_1 = 50$ ، $N_2 = 100$ و $N_3 = 150$ کیلوگرم نیتروژن در هکتار به عنوان فاکتور فرعی در نظر گرفته شدند. منبع کود نیتروژن نیترات آمونیوم و در سه مرحله (۱/۳ قبل از کاشت، ۲/۳ باقی‌مانده در مراحل پنجه زنی و ساقه رفتن به طور مساوی) تقسیم شد. رقم گندم چمران در این آزمایش مورد بررسی قرار گرفت. قبل از کاشت در هر دو سال ۱۰۰ کیلوگرم در هکتار کود فسفره براساس سوپر فسفات تریپل محاسبه و مصرف شد

تیمارهای شوری با نمک‌های NaCl و CaCl₂ به نسبت ۵ به ۱ (۵ قسمت کلرید سدیم و ۱ قسمت کلرید کلسیم) تهیه و همراه آب آبیاری به خاک مزرعه اضافه شدند. اندازه هر کرت ۳×۲ متر و هر کرت با پلاستیک‌هایی به عمق ۷۵ سانتی‌متر از کرت بعدی جدا شدند. فاصله ردیف‌های کشت در هر کرت ۲۰ سانتی‌متر و هر کرت شامل ۱۰ خط کشت بود. فاصله

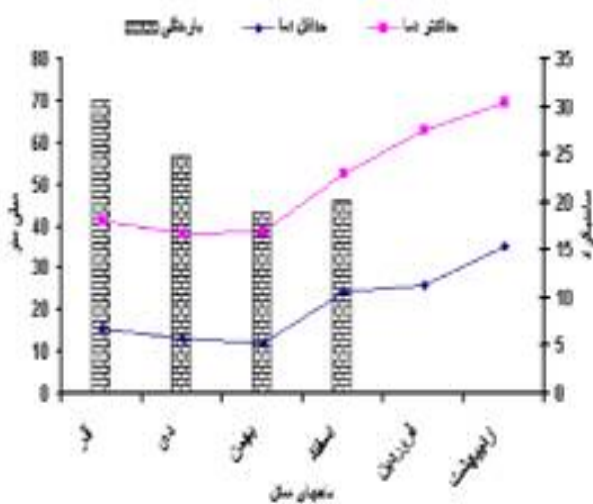
کرت‌های اصلی ۱/۵ و کرت‌های فرعی نیم متر و فاصله بلوک‌ها از یکدیگر دو متر در نظر گرفته شدند.

تیمارهای شوری بعد از انجام عملیات کاشت در پانزدهم آذر ماه سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ از مرحله دو برگگی اعمال شدند. جهت جلوگیری از وارد شدن یکباره تنش به گیاهان حدود ۱۰ روز بعد از جوانه زنی و استقرار (مرحله یک برگگی) ۱/۴ هر تیمار شوری تهیه و به گیاهان داده شد. ۲/۳ باقی‌مانده در مدت ۱۰ روز و در نهایت در مرحله دو برگگی تیمارهای شوری بطور کامل اعمال شدند. در طول فصل رشد جهت حفظ رطوبت خاک در حد ۸۰٪ ظرفیت زراعی مزرعه در عمق ۱۵ الی ۳۰ سانتی‌متر تمامی کرت‌ها در فواصل زمانی ۸ الی ۱۱ روز با تیمارهای شوری مربوطه آبیاری می‌شدند. میزان کل آب مصرفی از زمان اعمال کامل تنش شوری در مرحله دو برگگی (۲۰ دی ماه سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳) تا مرحله رسیدگی و برداشت در سال اول ۴۳۱/۷ میلی‌متر بود (۳۷۵/۵ میلی‌متر آب آبیاری حاوی تیمار شوری و ۷۴/۲ میلی‌متر بارندگی). میزان کل آب مصرفی در سال دوم برابر ۴۴۹/۱ میلی‌متر بود. از این میزان، ۳۶۰ میلی‌متر آب آبیاری حاوی تیمار شوری و ۸۹/۱ میلی‌متر آب حاصل از بارندگی بود. در هر دو سال آزمایش جهت تعیین وضعیت شوری خاک از اعماق صفر تا ۹۰ سانتی‌متری در مرحله قبل از شروع اعمال تیمار و در زمان برداشت نمونه‌برداری‌هایی صورت گرفت (جدول ۲).

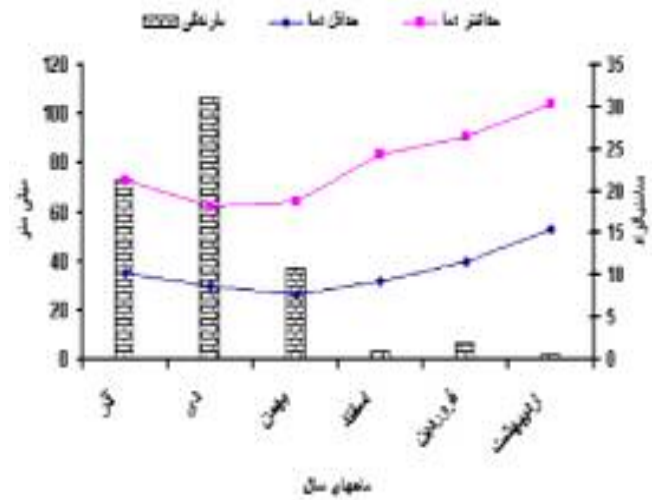
اندازه‌گیری‌ها

الف) تنظیم کننده‌های اسمزی

در مرحله گل‌دهی و شیری شدن دانه‌ها (کد ۵۱ و ۷۱ براساس مقیاس زادوکس) کربوهیدرات با استفاده از الکل اتانول ۹۵٪ و براساس روش اسید سولفوریک استخراج شد (۲۵). در این روش ۰/۲ گرم از بافت‌تر نمونه به همراه ۱۰ سی سی الکل اتانول ۹۵٪ به مدت یک ساعت در حمام بن ماری در دمای ۸۰ درجه سانتی‌گراد حرارت داده، سپس به ۱ سی سی از این نمونه ۱ سی سی فنل ۵٪ درصد و ۵ سی سی اسید سولفوریک

شکل ۲. آمار میانگین متوسط درجه حرارت حداقل، حداکثر و بارندگی ماهیانه در سال زراعی ۱۳۸۳-۸۴

شکل ۱. آمار میانگین متوسط درجه حرارت حداقل، حداکثر و بارندگی ماهیانه در سال زراعی ۱۳۸۲-۸۳

جدول ۱. خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک قطعه آزمایش قبل از کاشت در عمق ۰-۳۰ سانتی متری

نوع خاک	درصد اجزای بافت خاک			عناصر قابل جذب (پی پی ام)			pH	هدایت الکتریکی (دسی زیمنس بر متر)	سال
	شن	سیلت	رس	پتاسیم	فسفر	ازت کل			
Clay Loam	۴۱	۲۷	۳۲	۲۴۰	۷	۶/۳	۷/۷	۱/۷	۱۳۸۲-۸۳
Clay Loam	۴۱	۲۷	۳۲	۲۱۲/۰۵	۱۰/۲۹	۸/۲۵	۸	۱/۴۲	۱۳۸۳-۸۴

جدول ۲. شوری آب آبیاری و میزان شوری عصاره اشباع خاک در مرحله برداشت

عمق نمونه برداری	شاهد		۵		۱۰		۱۵		۲۰	
	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳
عمق سانتی متر	دسی زیمنس بر متر									
۰-۳۰	۲/۴	۲/۲	۴/۴	۷/۲	۷/۱	۸/۵	۱۱	۱۰/۵	۱۲/۶	۱۳/۲
۳۰-۶۰	۲/۲	۲/۸	۵/۸	۶/۳	۹/۲	۹	۱۱/۵	۱۲/۸	۱۴/۵	۱۳/۲
۶۰-۹۰	۲/۵	۱/۹	۵/۱	۴/۷	۶/۳	۸/۲	۱۱/۶	۹/۸	۱۰/۹	۱۲/۷
میانگین	۲/۴	۲/۳	۵/۱	۵/۱	۷/۵	۸/۶	۱۱	۱۱	۱۲/۷	۱۲/۱

نشان می‌دهد که شوری در هر دو سال آزمایش تأثیر معنی‌داری بر غلظت عناصر نیتروژن، کلسیم، پتاسیم و سدیم در ساقه و دانه دارد. در هر دو سال شوری بر میزان منیزیم در ساقه اثر داشت اما اثر آن بر منیزیم در دانه معنی‌دار نبود.

براساس نتایج این آزمایش مشخص گردید که شوری سبب افزایش غلظت عناصر کلسیم، منیزیم و نیتروژن در ساقه گندم گردید به طوری که بالاترین غلظت این عناصر در شوری ۲۰ دسی زیمنس بر متر به دست آمد. این مقادیر برای کلسیم، منیزیم و نیتروژن در سال اول به ترتیب از افزایشی معادل ۶۳/۱، ۳/۱ و ۴۰/۴ درصد نسبت به شاهد برخوردار بودند. در سال دوم میزان این افزایش به ترتیب برابر ۷۷/۴، ۱۳/۸ و ۲۲/۸ درصد بود. در این بین از غلظت پتاسیم کاسته شد و در سطح شوری S₅ میزان پتاسیم از کاهشی معادل ۸/۸ در سال اول و ۹/۴ درصد در سال دوم نسبت به شاهد برخوردار بود (جداول ۴ و ۷).

تیمار شوری بر غلظت دو عنصر کلسیم و نیتروژن در دانه افزود. این افزایش در سال اول تنها تا شوری ۱۵ دسی زیمنس بر متر ادامه داشت و با بالاتر رفتن سطح شوری از مقدار آنها تا حدی کاسته شد. مقدار کلسیم و نیتروژن در شوری ۱۵ دسی زیمنس بر متر از افزایشی معادل ۱۹/۴ و ۱۸/۳ درصد نسبت به شاهد برخوردار بودند. در سال دوم بیشترین میزان این عناصر در شوری ۲۰ دسی زیمنس بر متر بدست آمد و از افزایشی معادل ۲۲/۲ و ۱۶/۳ درصد نسبت به شاهد برخوردار بودند (جداول ۴ و ۷).

نتایج تجزیه آماری در مورد دو عنصر پتاسیم و منیزیم در بذر نشان داد که در هر دو سال آزمایش، اثر شوری تنها بر غلظت پتاسیم معنی‌دار است. با بالا رفتن شوری از شاهد تا سطح ۲۰ دسی زیمنس بر متر از غلظت این دو عنصر در بذر کاسته شد و این کاهش از لحاظ آماری تنها برای پتاسیم معنی‌دار بود. مقایسه میانگین نشان داد که کاهش میزان پتاسیم در شوری ۲۰ دسی زیمنس نسبت به شاهد برابر ۱۰/۲ درصد در سال اول و ۱۲/۱ درصد در سال دوم بود (جداول ۴ و ۷).

رابطه بین شوری و قابلیت در دسترس بودن عناصر غذایی

۹۸٪ اضافه و در نهایت میزان نور جذبی در ۴۸۳ نانومتر با دستگاه اسپکترو فتومتر قرائت شد. میزان کربوهیدرات استخراجی براساس میکروگرم گلوکز در هر گرم وزن تر از جدول استاندارد به دست آمد. جهت اندازه‌گیری پرولین از روش بیتز و همکاران استفاده شد (۱). ۰/۲ گرم از نمونه برگ به همراه ۱۰ سی‌سی اسید ۵ - سولفو سالسیلیک ۳٪ در هاون کوبیده و از کاغذ صافی واتمن شماره ۲ عبور داده شدند. به ۲ سی‌سی از این محلول، ۲ سی‌سی اسید گلاسیال استیک و ۲ سی‌سی اسید نین هیدرین اضافه و به مدت یک ساعت در حمام بن ماری در دمای ۱۰۰ درجه قرار داده شدند. ۴ سی‌سی تولوئن به این نمونه اضافه و در نهایت میزان نور جذبی در ۵۲۰ نانومتر در دستگاه اسپکتروفتومتر قرائت گردید. میزان پرولین استخراجی براساس میکرومول بر گرم وزن تر از جدول استاندارد به دست آمد.

ب) عناصر غذایی

بعد از برداشت نهایی گیاهان، جهت اندازه‌گیری عناصر، نمونه‌هایی به صورت تصادفی از ساقه و دانه هر تیمار در هر یک از سه تکرار انتخاب، آسیاب و با روش خاکستری‌گیری خشک عناصر سدیم، پتاسیم، کلسیم، منیزیم، استخراج شدند. برای اندازه‌گیری مقادیر این عناصر به جز دو عنصر سدیم و پتاسیم که از دستگاه فلم فتومتر استفاده شد، باقی عناصر با استفاده از دستگاه اتمیک ابسربشن اندازه‌گیری شدند. برای نیتروژن از روش کلدال استفاده شد. در نهایت داده‌ها براساس آزمایش و براساس طرح استفاده شده با نرم افزار آماری SAS تجزیه واریانس و میانگین‌ها به روش دانکن در سطح ۵٪ مقایسه شدند.

نتایج و بحث

الف) عناصر غذایی

نتایج تجزیه آماری هر یک از سال‌های آزمایش به صورت جداگانه (جداول ۳ و ۵) و تجزیه مرکب داده‌ها (جداول ۶ و ۸)

جدول ۳. تجزیه واریانس نیتروژن، کلسیم و منیزیم در ساقه و بذر

منابع تغییرات	درجه آزادی	نیتروژن						کلسیم						منیزیم			
		ساقه		بذر		ساقه		بذر		ساقه		بذر					
تکرار	۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴
شوری (S)	۴	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۴ ^{ns}
خطا a	۸	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۲
نیتروژن (N)	۲	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}
S*N	۸	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵ ^{ns}
خطا b	۲۰	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۰۰۳
%CV	۱۴/۳	۱۷/۲	۷/۶	۱۱/۶۴	۱۱/۱	۱۶/۵	۱۳/۷	۴/۴	۱۳/۷	۱/۵	۸/۵	۲/۲	۳/۱	۲/۲	۲/۲	۲/۲	۲/۲

جدول ۴. مقایسه میانگین‌های مربوط به عناصر نیتروژن، کلسیم و منیزیم

عوامل آزمایش	منیزیم				کلسیم				نیتروژن				ساقه	
	بذر	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	بذر	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	بذر	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳		۱۳۸۴
	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳
	۰/۱۰۵۱ ^a	۰/۱۰۴۳ ^a	۰/۴۳۷ ^b	۰/۴۹۵ ^b	۰/۱۳۰ ^b	۰/۳۳۵ ^c	۰/۷۶ ^e	۱/۲۳ ^c	۲/۳۵ ^c	۱/۷۹ ^c	۰/۲۶ ^c	۰/۲۸ ^c	۰/۲۸ ^c	۰/۲۸ ^c
S ₁	۰/۱۰۴۷ ^a	۰/۱۰۴۵ ^a	۰/۴۷۵ ^{ab}	۰/۴۹۳ ^b	۰/۱۳۲ ^b	۰/۳۷۵ ^c	۱/۴۶ ^d	۱/۵۱ ^c	۲/۴۳ ^{bc}	۱/۹۶ ^b	۰/۲۶ ^c	۰/۳۱ ^b	۰/۳۱ ^b	۰/۳۱ ^b
S ₂	۰/۱۰۴۲ ^a	۰/۱۰۴۰ ^a	۰/۴۷۷ ^{ab}	۰/۵۰ ^{ab}	۰/۱۳۴ ^b	۰/۴۰ ^{ab}	۲/۲ ^c	۲۲/۲ ^b	۲/۸۱ ^{ab}	۱/۹۶ ^b	۰/۳۱ ^b	۰/۳۵ ^b	۰/۳۵ ^b	۰/۳۵ ^b
S ₃	۰/۱۰۳۴ ^a	۰/۱۰۳۷ ^a	۰/۵۰۴ ^a	۰/۵۰۳ ^{ab}	۰/۱۴۴ ^{ab}	۰/۴۲۸	۲/۵۵ ^b	۳/۲۲ ^a	۲/۸۲ ^{ab}	۲/۱۲ ^a	۰/۳۸ ^a	۰/۳۴ ^b	۰/۳۴ ^b	۰/۳۴ ^b
S ₄	۰/۱۰۳۵ ^a	۰/۱۰۳۵ ^a	۰/۵۰۷ ^a	۰/۵۱ ^b	۰/۱۶۷ ^a	۰/۴۲ ^a	۳/۳۶ ^a	۳/۳۸ ^a	۲/۸۱ ^a	۲ ^{ab}	۰/۳۵ ^{ab}	۰/۴۷ ^a	۰/۴۷ ^a	۰/۴۷ ^a
S ₅														
	۰/۱۰۳۸ ^a	۰/۱۰۴۳ ^a	۰/۴۷۳ ^a	۰/۴۹۵ ^b	۰/۱۴۳ ^a	۰/۳۸ ^c	۱/۹۲ ^b	۲/۰ ^b	۲/۴۳ ^b	۱/۸۹ ^b	۰/۲۴ ^c	۰/۳۱ ^b	۰/۳۱ ^b	۰/۳۱ ^b
N ₁	۰/۱۰۴۱ ^a	۰/۱۰۴۱ ^a	۰/۴۷۹ ^a	۰/۵۰۱ ^{ab}	۰/۱۴۲ ^a	۰/۳۹ ^b	۱/۹۸ ^b	۲/۳۹ ^a	۲/۸۲ ^a	۱/۹۳ ^b	۰/۳۱ ^b	۰/۳۴ ^b	۰/۳۴ ^b	۰/۳۴ ^b
N ₂	۰/۱۰۴۷ ^a	۰/۱۰۴۳ ^a	۰/۴۸۸ ^a	۰/۵۰۵ ^b	۰/۱۴۱ ^a	۰/۴۱ ^a	۲/۳ ^a	۲/۵۳ ^a	۲/۶ ^{ab}	۲/۱ ^a	۰/۴۱ ^a	۰/۳۹ ^a	۰/۳۹ ^a	۰/۳۹ ^a
N ₃														

شوری (دسی زیمنس بر متر)

نیتروژن (کیلوگرم در هکتار)

جدول ۵. تجزیه مرکب عناصر نیتروژن، کلسیم و منیزیم

منیزیم		کلسیم		نیتروژن		درجه آزادی	منبع تغییرات
بذر	ساقه	بذر	ساقه	بذر	ساقه		
۰/۰۰۰۰۰۰۰۳ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۰۳ ^{NS}	۱/۵ ^{**}	۱/۴ ^{**}	۸/۸ ^{**}	۰/۰۰۲ ^{**}	۱	سال
۰/۰۰۰۰۰۰۰۳ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۰۷ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۳ ^{NS}	۰/۰۰۹ ^{NS}	۰/۱۳ ^{NS}	۰/۰۰۳ ^{NS}	۲	سال × تکرار
۰/۰۰۰۰۰۰۰۴ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۶ ^{**}	۰/۰۰۰۰۸ ^{**}	۱۷ ^{**}	۰/۴۱ ^{**}	۰/۰۰۵ ^{**}	۴	شوری
۰/۰۰۰۰۰۰۰۱ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۰۴ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۱ ^{**}	۰/۴۱ ^{**}	۰/۰۷ ^{NS}	۰/۰۰۱ ^{**}	۴	سال × شوری
۰/۰۰۰۰۰۰۰۶	۰/۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۶	۰/۱	۰/۰۰۴	۰/۰۰۲	۱۶	اشتباه
۰/۰۰۰۰۰۰۰۲ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۲ [*]	۰/۰۰۰۰۲ ^{**}	۱/۴ ^{**}	۰/۴۲ ^{**}	۰/۱ ^{**}	۲	نیتروژن
۰/۰۰۰۰۰۰۰۳ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۱ [*]	۰/۰۰۰۱۹ ^{**}	۰/۱۸ ^{NS}	۰/۱۴ ^{NS}	۰/۰۰۱ [*]	۲	سال × نیتروژن
۰/۰۰۰۰۰۰۰۳ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۰۷ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۶ [*]	۰/۳۸ [*]	۰/۰۱ ^{NS}	۰/۰۰۳ ^{NS}	۸	شوری × نیتروژن
۰/۰۰۰۰۰۰۰۱ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۰۱ ^{NS}	۰/۰۰۰۰۴ ^{NS}	۰/۲۶ [*]	۰/۰۵ ^{NS}	۰/۰۰۹ ^{**}	۸	سال × شوری × نیتروژن
۰/۰۰۰۰۰۰۰۵	۰/۰۰۰۰۰۴	۰/۰۰۰۰۳	۰/۰۰۹	۰/۰۰۶	۰/۰۰۳	۴۰	اشتباه
۲/۱	۱/۴	۶/۹	۱۳/۸	۱۱/۳	۱۶/۳		%CV

NS و ** : به ترتیب عدم اختلاف معنی دار، اختلاف معنی دار در سطح ۱٪ و ۵٪

جدول ۶. نتایج تجزیه واریانس مربوط به عناصر سدیم و پتاسیم و نسبت پتاسیم به سدیم

منابع تغییرات	درجه آزادی	سدیم						%CV
		پتاسیم		ساقه		بذر		
		بذر	ساقه	بذر	ساقه	بذر	ساقه	
۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۳
۰/۳ ^{ns}	۱۳/۳ ^{ns}	۱۲/۷*	۱/۰۳ ^{ns}	۰/۰۶ ^{ns}	۴/۷ ^{ns}	۰/۰۰۰۶ ^{ns}	۰/۰۶۹ ^{ns}	۰/۱۰۲ ^{ns}
۳۷۸۰/۹**	۳۵۶۷/۱**	۳۰۲۲/۱**	۱۴۱۱/۸**	۰/۵*	۸/۴۷*	۰/۱۲**	۲۷۹/۹**	۶۲۰/۱**
۱۴/۵	۱۳/۵	۵/۷	۱/۳	۰/۰۸	۱/۵۳	۰/۰۰۰۷	۰/۶۷	۲/۴۸
۲/۱۲*	۴۷/۶۵**	۷/۶**	۱۱/۶۱**	۰/۰۶ ^{ns}	۲۰/۵**	۰/۰۰۴*	۳/۹*	۲۲/۹**
۱۳۱/۸**	۲/۹ ^{ns}	۶۳/۴**	۲۰/۳**	۰/۲۲ ^{ns}	۱۲/۱*	۰/۰۰۲۹*	۷/۸**	۳/۹**
۲۳/۴	۷/۶	۴/۱	۰/۷۷	۰/۱۶	۲/۸	۰/۰۰۰۹	۰/۹۲	۱/۰۶
۱۶/۱	۱۲/۳	۱۶/۹	۹/۶	۱۲/۷	۷/۴	۱۸/۷	۱۳/۱	۹/۴۶

جدول ۷. مقایسه میانگین‌های مربوط به عناصر سدیم و پتاسیم

عوامل آزمایش	سدیم				پتاسیم			
	ساقه	بذر	ساقه	بذر	ساقه	بذر	ساقه	بذر
	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳
	۵۸/۹ ^a	۵۴/۳ ^a	۴۴/۳ ^a	۳۰/۹ ^a	۳/۵ ^d	۳/۲ ^a	۳۲/۴ ^a	۳۱/۴ ^a
	۴۲/۴ ^b	۲۸/۸ ^b	۸/۵ ^b	۸/۵ ^b	۳/۳ ^{ab}	۲۲/۹ ^a	۳۲/۳ ^a	۳۲/۳ ^a
	۲۴/۱ ^c	۱۳/۴ ^c	۲/۸ ^c	۳/۲ ^c	۳/۱ ^b	۲۲/۷ ^a	۳۱/۹ ^a	۳۱/۹ ^a
	۱۶/۶ ^d	۷/۷ ^d	۲/۵ ^c	۱/۶ ^d	۳/۳ ^{ab}	۲۲/۹ ^a	۲۹/۲ ^b	۲۹/۲ ^b
	۸/۱ ^c	۷/۳ ^d	۱/۴ ^c	۱/۵ ^d	۳/۱ ^b	۲۱ ^b	۲۹/۵ ^b	۲۰/۱ ^a
	۳۲/۹ ^a	۲۴/۳ ^a	۹/۹ ^c	۹/۱ ^b	۳/۴ ^a	۲۱/۲ ^b	۲۹/۷ ^b	۶/۹ ^b
	۲۷/۹ ^b	۲۱/۹ ^b	۱۳/۹ ^a	۸/۳ ^{ab}	۳/۳ ^a	۲۲/۷ ^a	۳۰/۸ ^b	۷/۹ ^a
	۲۹/۹ ^{ab}	۲۰/۸ ^b	۱۲/۱ ^b	۱۰/۱ ^a	۳/۲ ^a	۲۳/۷ ^a	۳۲/۷ ^a	۷/۱ ^{ab}

شوری (دسی زیمنس بر متر)

نیترژن (کیلوگرم در هکتار)

اختلاف میانگین‌های بین ستون که با حروف متفاوت مشخص شده‌اند معنی‌دار است. P<0.05

جدول ۸. تجزیه مرکب عناصر سدیم و پتاسیم

منابع تغییرات	درجه آزادی	سدیم		پتاسیم		نسبت پتاسیم به سدیم	
		ساقه	بذر	ساقه	بذر	ساقه	بذر
سال	۱	۲۹۰/۹**	۰/۳**	۱۶۲۶/۵**	۰/۰۳ ^{ns}	۱۷۳/۶**	۱۳۳۱/۹**
سال × تکرار	۲	۰/۷ ^{ns}	۰/۰۰۱ ^{ns}	۴/۵ ^{ns}	۰/۰۵ ^{ns}	۶/۸*	۶/۷ ^{ns}
شوری	۴	۸۵۸/۹**	۰/۴**	۲۱/۳**	۰/۵**	۴۲۷۵/۵**	۷۲۲۸/۱**
سال × شوری	۴	۶۱/۱**	۰/۰۳**	۷/۳*	۰/۲ ^{ns}	۱۵۸/۴**	۱۱۴/۹**
اشتباه	۱۶	۲/۱	۰/۰۰۲	۲/۵	۰/۱۳	۳/۵	۱۳/۹
نیتروژن	۲	۱۸/۱**	۰/۰۳**	۵۷/۶**	۰/۳ ^{ns}	۲۴/۶**	۱۴۲۱/۵**
سال × نیتروژن	۲	۸/۶*	۰/۰۰۶*	۱/۴ ^{ns}	۰/۲ ^{ns}	۴۷/۶**	۳۲/۳ ^{ns}
شوری × نیتروژن	۸	۸/۹**	۰/۰۰۵**	۵/۹*	۰/۱۴ ^{ns}	۳۶/۵**	۷۳/۴**
سال × شوری × نیتروژن	۸	۲/۶ ^{ns}	۰/۰۰۴**	۱۰/۱**	۰/۱۲ ^{ns}	۴۷/۳**	۶۱/۳**
اشتباه	۴۰	۱/۷	۰/۰۰۱	۳/۲	۰/۱۲	۲/۴	۱۵/۵
%CV		۱۴/۳	۱۶/۶	۶/۷	۱۱/۱	۱۴/۷	۱۵/۱

ns, ** و * : به ترتیب عدم اختلاف معنی دار، اختلاف معنی دار در سطح ۱٪ و ۵٪

بیشترین این افزایش مربوط به عنصر سدیم بود به طوری که در شوری ۲۰ دسی زیمنس بر متر در سال اول میزان سدیم ساقه ۱۷/۲ و در سال دوم ۲۲/۸ برابر نسبت به تیمار شاهد افزایش داشت. این در حالی بود که میزان این افزایش برای نیتروژن، کلسیم و منیزیم در ساقه در سال اول به ترتیب ۱/۷، ۲/۷ و ۱ و در سال دوم ۱/۳، ۴/۴ و ۱/۲ برابر بودند. این امر نشان‌دهنده تأثیر منفی تجمع یون سدیم بر جذب و تجمع دیگر عناصر در گندم رقم چمران و نیز اثر سمی این یون بر گیاه است.

گندم چمران در هر دو سال این آزمایش حساسیت زیادی نسبت به شوری بالاتر از ۵ دسی زیمنس بر متر از خود نشان داد. از این رو از میزان بیوماس و عملکرد دانه آن در سطوح بالاتر کاسته شد. براساس نظر مونس کاهش رشد در این شرایط، مربوط به تجمع مقادیر بالای یون‌های کلر و سدیم در بخش هوایی است. این امر پیری زودرس برگ‌ها به دنبال دارد (۲۰). گیاهان با سنتز و تجمع ترکیبات آلی (پرویلین و انواع کربوهیدرات‌ها) در سلول، با تنظیم اسمزی ادامه جذب آب و

مورد نیاز برای رشد پیچیده و بستگی به نوع گیاه، شوری و میزان عناصر غذایی در خاک دارد. مطالعات فیزیولوژیک نشان داده که تنش شوری آثار سوئی بر رشد گیاهان دارد (۹). این امر به سبب تغییر در نسبت عناصر غذایی، تنش اسمزی و سمیت برخی از یون‌های خاص می‌باشد (۹ و ۱۰). در این آزمایش شوری سبب افزایش میزان تجمع عناصر پرمصرف هم در بخش هوایی و هم در دانه گندم گردید. این نتایج با گزارش‌های فرانکوئیس و همکاران و ارشاد و همکاران مطابقت دارد (۱۱). یو و فلورس گزارش کردند که عامل اصلی خسارت ناشی از تنش شوری در برنج، بالا رفتن میزان سدیم و در نتیجه سمیت این عنصر در گیاه است (۲۸). زمانی که میزان سدیم افزایش می‌یابد اثرات آن ممکن است منجر به تغییراتی در فشار اسمزی سلول شود. این عامل موجب پلاسمولیز و کاهش جذب انتخابی سلول‌های ریشه می‌شود. در این آزمایش هر چند در واکنش به شوری تا حدی بر غلظت عناصر کلسیم، منیزیم و نیتروژن در دو بخش ساقه و دانه گندم چمران افزوده شد اما

اهرت و همکاران اعلام کردند که در بسیاری از گیاهان خانواده گرامینه سدیم به عنوان عامل اصلی خسارت ناشی از سمیت یونی به شمار می‌رود (۱۷). غلظت بالای سدیم در محلول خاک منجر به کاهش جذب دیگر عناصر غذایی توسط گیاه می‌شود. چرا که سدیم به‌طور مستقیم سبب تداخل در جذب و انتقال دیگر عناصر غذایی از طریق پلاسمودسماتای سلول‌های ریشه می‌شود. همچنین به سبب تأثیر بر ساختمان خاک می‌تواند از رشد ریشه و جذب دیگر عناصر غذایی بکاهد.

کود نیتروژن در هر دو سال آزمایش اثر معنی‌داری بر غلظت عناصر کلسیم و پتاسیم تنها در ساقه و نیتروژن و سدیم هم در ساقه و هم در دانه داشت. اثر نیتروژن بر منیزیم ساقه و کلسیم دانه تنها در سال اول معنی‌دار بود. غلظت کلسیم دانه نیز در سال دوم و پتاسیم دانه در هر دو سال تحت تأثیر نیتروژن قرار نگرفت (جدول ۳ و ۶). تجزیه مرکب داده‌ها نیز نشان داد که نیتروژن دارای تأثیر معنی‌داری بر غلظت تمامی این عناصر در هر دو بخش به‌جز منیزیم و پتاسیم در دانه است (جدول ۵ و ۸). با بالا رفتن مصرف نیتروژن بر میزان جذب و تجمع این عناصر در هر دو بخش گیاه افزوده شد. میزان افزایش نیتروژن، کلسیم، منیزیم و پتاسیم در ساقه و در تیمار N_3 نسبت به N_1 به ترتیب برابر $19/9$ ، $20/2$ ، 2 و 9 درصد در سال اول و در سال دوم برای نیتروژن، کلسیم و پتاسیم برابر $41/6$ ، $16/5$ و $10/9$ درصد بودند. میزان این افزایش برای نیتروژن و کلسیم در دانه در سال اول به ترتیب برابر $13/9$ و $10/5$ درصد و در سال دوم تنها برای نیتروژن $8/6$ درصد بود (جدول ۴ و ۷).

در این آزمایش هر چند با افزایش کود نیتروژن بر میزان سدیم در ساقه و دانه گندم افزوده شد اما این افزایش در تیمار کودی بالا در مقایسه با دیگر عناصر بسیار ناچیز بود. بعنوان مثال با افزایش تیمار کودی از سطح 50 به 100 کیلو گرم نیتروژن در هکتار میزان تجمع سدیم در سال اول در ساقه $16/2$ درصد و در دانه $21/4$ درصد بود. این میزان در سال دوم برابر $11/9$ و $7/2$ درصد به ترتیب در ساقه و دانه بودند. اما با بالا

عناصر غذایی را برای گیاه میسر می‌سازند. از اینرو با کاهش رشد، غلظت برخی از عناصر غذایی در بخش هوایی بالا می‌رود. یکی از موارد تأثیر گذار در بالا رفتن درصد نیتروژن در هر دو بخش گندم رقم چمران در این آزمایش، افزایش دو تنظیم کننده اسمزی (کربوهیدرات و پرولین) بود که در بخش ج توضیح داده شده است. همراه با بالا رفتن سطح شوری به خصوص از 5 دسی‌زیمنس بر متر به بالا، به میزان زیادی بر غلظت این دو تنظیم کننده اسمزی در هر دو مرحله گل‌دهی و شیری شدن دانه، در برگ پرچم افزوده شد. در این بین پرولین به دلیل دارا بودن ساختار نیتروژنی، تیمار کودی نیتروژن نیز به مقدار زیادی بر غلظت آن در سطوح مختلف شوری افزود. این امر می‌تواند یکی دیگر از دلایل افزایش درصد نیتروژن در دو بخش این رقم از گندم باشد. دلیل افزایش کلسیم در دو بخش گیاه در هر دو سال آزمایش می‌تواند مربوط واکنش این رقم از گندم به استفاده از نمک کلرید کلسیم در طی اعمال تنش شوری با نمک کلرید سدیم باشد. گراتان و گریو گزارش کردند که استفاده از کلسیم می‌تواند جذب را در گیاهان تحت تنش شوری بهبود بخشیده، سبب بالا رفتن میزان کلسیم در بخش هوایی گیاهان شود (۱۴).

در جداول ۴ و ۷ مشهود است که از تیمار شاهد تا سطح شوری 5 دسی‌زیمنس بر متر تفاوت قابل ملاحظه‌ای در میزان تجمع عناصر کلسیم، منیزیم و نیتروژن در بخش هوایی وجود ندارد، حتی در این سطح مقدار پتاسیم جذب شده بسیار بیشتر از سدیم است و مقدار کلسیم نیز از سدیم بیشتر است. اما با بالا رفتن شوری از سطح 5 دسی‌زیمنس بر متر به بعد روند جذبی گیاه به هم خورده و از میزان جذب عناصر نیتروژن، کلسیم و منیزیم نسبت به سدیم به مقدار قابل ملاحظه و چشمگیری کاسته می‌شود.

میزان افزایش یون سدیم در بذر در شوری 20 دسی‌زیمنس بر متر نسبت به شاهد در سال اول $6/6$ و در سال دوم $7/2$ برابر بود. این افزایش برای نیتروژن و کلسیم در هر دو سال $1/2$ برابر بود (جدول ۴ و ۷).

سدیم در دو بخش هوایی و دانه در هر دو سال آزمایش داشت به طوری که بیشترین این نسبت در بخش هوایی در سال اول مربوط به N_3 با میانگین $10/4$ و در سال دوم مربوط به N_2 با میانگین $13/9$ بود. در دانه بیشترین این نسبت در هر دو سال در N_1 به دست آمد (جدول ۷). اثر متقابل شوری و نیتروژن (به جز در مورد دانه در سال اول) در هر دو سال آزمایش بر این نسبت در هر دو بخش گیاه معنی دار بود (جدول ۷). هر چند افزایش یون‌ها یک واکنش معمول در مقابل شوری است اما نسبت یون‌ها از اهمیت زیادی در تعیین سمیت یونی برخوردار است (۷). نسبت K/Na یکی از شاخص‌های مهم تعیین کننده حساسیت به شوری است. کاهش این نسبت در گیاهان هم‌چنین از میزان سنتز پروتئین‌ها می‌کاهد (۷). ساهیدا و همکاران اعلام کردند که رابطه قوی بین نسبت K/Na و مقاومت به شوری در جو وجود دارد. آنها پیشنهاد کردند که این ویژگی می‌تواند به عنوان یک عامل مهم در انتخاب ارقام توسط اصلاح گر‌ها به کار گرفته شود (۲۶). مقاومت به شوری در گندم نیز بستگی به میزان انتقال کم یون سدیم به بخش هوایی و جذب بیشتر پتاسیم و در نتیجه افزایش نسبت K/Na دارد. این عمل در گندم‌های نان به وسیله کروموزم شماره ۲ از ژنوم D کنترل می‌شود (۱۳). در این آزمایش همان طور که بیان شد شوری سبب بالا رفتن میزان سدیم در بخش هوایی و دانه و کاهش میزان جذب پتاسیم شد. این امر منجر به کم شدن نسبت پتاسیم به سدیم گردید. در نهایت نیتروژن با فراهم آوردن شرایط لازم برای جذب بهتر پتاسیم تا حدی بر میزان این نسبت افزود.

ج) تنظیم کننده‌های اسمزی

نتایج تجزیه آماری هر یک از سال‌های آزمایش به صورت مجزا (جدول ۹) و تجزیه مرکب داده‌ها (جدول ۱۱) نشان می‌دهد که اثر شوری بر میزان تجمع کربوهیدرات و پرولین برگ پرچم در دو مرحله گل‌دهی و شیرگی شدن دانه‌ها معنی دار است. با افزایش سطح شوری بر میزان تجمع این دو ترکیب در بافت سبز برگ پرچم در هر دو مرحله گل‌دهی و شیرگی شدن دانه‌ها

رفتن سطح کود مقدار افزایش سدیم بمیزان چشمگیری کاهش یافت و در سال اول در ساقه این میزان افزایش در سطح کودی 150 نسبت به 100 کیلوگرم نیتروژن در هکتار برابر $5/8$ درصد و در بذر $9/6$ درصد بود. در سال دوم تغییری بین سدیم ساقه در این دو سطح مشاهده نشد اما مقدار افزایش آن در بذر برابر $1/1$ درصد بود (جدول ۷). این امر نشان‌دهنده تأثیر مثبت کود نیتروژن بالا بر ممانعت از جذب بیشتر یون سدیم است. این نتایج با نتایج گراتان و گریو مطابقت دارد که اعلام کردند با به کارگیری و مصرف نیتروژن بالاتر از حد اپتیمم مورد نیاز برای شرایط بدون تنش، بر میزان رشد، عملکرد و جذب عناصر غذایی در شرایط تنش شوری افزوده می‌شود (۱۴). از این رو می‌توان نتیجه گرفت که نیتروژن می‌تواند با ممانعت از جذب بیشتر یون سدیم، جذب عناصر ضروری را در شرایط تنش شوری بهبود بخشد.

اثر متقابل شوری و نیتروژن بجز در موارد پتاسیم و نیتروژن دانه، منیزیم ساقه و دانه در هر دو سال، کلسیم دانه در سال دوم و سدیم ساقه تنها در سال اول در سایر موارد در هر دو سال آزمایش معنی دار بود. این نتایج به خوبی نشان می‌دهند که تأثیر غلظت نمک در تیمارهای مختلف نیتروژن یکسان نیست و اثر تنش شوری بر جذب عناصر در گندم با میزان به کارگیری و مصرف کود نیتروژن تغییر می‌کند.

ب) نسبت K/Na

نتایج تجزیه واریانس (جدول ۶) نشان می‌دهد که شوری تأثیر معنی‌داری بر نسبت جذب پتاسیم به سدیم در بخش هوایی و دانه گندم رقم چمران در هر دو سال آزمایش دارد. با بالا رفتن سطح شوری از شاهد به 20 دسی زیمنس بر متر از این نسبت در بخش هوایی و دانه در هر دو سال آزمایش کاسته شد. بالاترین نسبت پتاسیم به سدیم در دو بخش هوایی و دانه هر دو سال مربوط به تیمار شاهد و کمترین آن مربوط به شوری 20 دسی زیمنس بر متر بودند (جدول ۷). تیمار کودی نیتروژن هم تأثیر معنی‌داری بر نسبت پتاسیم به

جدول ۹. تجزیه واریانس کربوهیدرات و پرولین برگ پرچم در دو مرحله

منابع تغییرات	درجه آزادی	کربوهیدرات				پرولین				
		مرحله گل دهی		شیری شدن دانه‌ها		مرحله گل دهی		شیری شدن دانه‌ها		
		۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	
تکرار	۲	۶/۳ ^{NS}	۴/۹ ^{NS}	۱۱/۳ ^{NS}	۱۹/۴ ^{NS}	۳/۳ ^{NS}	۱/۲ ^{NS}	۱/۳ ^{NS}	۰/۶ ^{NS}	۸/۷ ^{NS}
شوری (S)	۴	۲۹۲/۷ ^{**}	۳۹۸/۶ ^{**}	۷۱۴/۹ ^{**}	۲۴۵/۸ ^{**}	۱۱۱/۸ ^{**}	۳۲/۱ ^{**}	۱۶۱/۷ ^{**}	۲۱۳/۵ ^{**}	۴۲/۹ ^{**}
خطا a	۸	۱/۳	۶/۱	۱۰/۲	۶/۱	۱/۵	۴/۶	۵/۴	۳/۷	۴/۶
نیتروژن (N)	۲	۲۹/۱ ^{**}	۱۲۳/۳ ^{**}	۸۲/۶ ^{**}	۳۹۴/۱ ^{**}	۷۵/۲ ^{**}	۶۱/۶ ^{**}	۸۱/۲ ^{**}	۳۲/۱ ^{**}	۱۹۳/۲ ^{**}
S*N	۸	۳۹/۵ ^{**}	۱۱۱/۱ ^{**}	۲۰/۶ ^{**}	۸۷۰/۶ ^{**}	۵/۵ ^{**}	۶/۱ [*]	۱۴/۲ [*]	۴/۵ ^{NS}	۱۳/۱ ^{NS}
خطا b	۲۰	۴/۶	۸/۸	۸	۱۹/۹	۱/۳	۲/۴	۴/۴	۳/۳	۸/۲
%CV		۱۵/۳	۱۴/۸	۹/۳	۱۴/۶	۹/۷	۱۴/۳	۱۶/۶	۱۴/۹	۶/۷

جدول ۱۰. مقایسه میانگین‌های پرولین و کربوهیدرات برگ پرچم

عوامل آزمایش	پرولین				کربوهیدرات			
	مرحله گل دهی		شیری شدن دانه		مرحله گل دهی		شیری شدن دانه	
	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۳
شوری (دسی زیمنس بر متر)								
S ₁	۹/۳ ^{dc}	۹/۳ ^{bc}	۸/۳ ^c	۷/۹ ^c	۸/۶ ^d	۱۳/۲ ^d	۲۱/۴ ^d	۲۱/۹ ^c
S ₂	۸/۶ ^d	۹/۱ ^c	۹/۱۵ ^c	۸/۹ ^c	۹/۱ ^d	۱۳/۶ ^d	۲۲/۲ ^d	۲۹/۹ ^b
S ₃	۱۰/۵ ^c	۱۰/۳ ^{bc}	۱۲/۱ ^b	۹/۷ ^c	۱۳/۶ ^c	۲۰/۷ ^c	۳۰/۶ ^c	۳۲/۵ ^{ab}
S ₄	۱۴/۶ ^b	۱۱/۵ ^{ab}	۱۶/۱ ^a	۱۶/۳ ^b	۱۶/۲ ^b	۲۴/۱ ^b	۳۴/۸ ^b	۳۳/۵ ^a
S ₅	۱۶/۷ ^a	۱۳/۶ ^a	۱۷/۹ ^a	۱۸/۷ ^a	۲۲/۵ ^a	۲۸/۵ ^a	۴۲/۶ ^a	۳۴/۷ ^a
نیتروژن (کیلو گرم در هکتار)								
N ₁	۹/۹ ^c	۹/۲ ^c	۱۰/۶ ^b	۱۰/۹ ^b	۱۳/۸ ^b	۱۷/۹ ^b	۳۳/۹ ^a	۳۷/۱ ^a
N ₂	۱۱/۵ ^b	۱۰/۱ ^b	۱۲/۲ ^b	۱۲/۲ ^b	۱۲/۷ ^b	۱۸/۹ ^b	۲۸/۷ ^b	۲۹/۱ ^b
N ₃	۱۴/۴ ^a	۱۳/۱ ^a	۱۵/۲ ^a	۱۳/۸ ^a	۱۵/۶ ^a	۲۳/۱ ^a	۲۸/۷ ^o ^b	۲۵/۹ ^b

۲۰ دسی زیمنس بر متر بود. مقدار پرولین در این سطح برابر ۱۶/۱ و ۱۳/۶ میکرومول بر گرم وزن تر و کربوهیدرات برابر ۲۲/۶ و ۲۸/۶ میکروگرم گلوکز در گرم وزن تر به ترتیب در سال اول و دوم آزمایش بود (جدول ۱۰).

در مرحله شیری شدن دانه‌ها کمترین میزان پرولین و کربوهیدرات برگ پرچم مربوط به شوری شاهد و بیشترین آن

افزوده شد. در مرحله گل دهی کمترین میزان پرولین در هر دو سال آزمایش در سطح شوری ۵ دسی زیمنس بر متر با میانگین‌های ۸/۲ و ۹/۱ میکرومول بر گرم وزن تر و کمترین میزان کربوهیدرات در سطح شوری شاهد با میانگین‌های ۸/۶ و ۱۳/۲ میکروگرم گلوکز در گرم وزن تر به دست آمد. بیشترین مقدار این دو ترکیب در هر دو سال آزمایش مربوط به شوری

جدول ۱۱. تجزیه مرکب کربوهیدرات، پرولین

منابع تغییرات	درجه آزادی	کربوهیدرات		پرولین
		گل‌دهی	شیری شدن دانه‌ها	
سال	۱	۸۰۳/۲**	۰/۷۶ ^{ns}	شیری شدن دانه‌ها ۳/۸ ^{ns}
سال × تکرار	۲	۵/۶ ^{ns}	۱۵/۳ ^{ns}	۳/۳ ^{ns}
شوری	۴	۶۸۱/۳**	۸۱۵/۱**	۳۶۶/۹**
سال × شوری	۴	۱/۱ ^{ns}	۱۴۵/۶**	۶/۴ ^{ns}
اشتباه	۱۶	۳/۷	۸/۱	۵/۴
نیتروژن	۲	۱۲۸/۸**	۴۱۴/۳**	۹۹/۹**
سال × نیتروژن	۲	۲۳/۴*	۶۲/۳*	۵/۸ ^{ns}
شوری × نیتروژن	۸	۸۳/۳**	۴۳۱/۲۲**	۱۴/۶**
سال × شوری × نیتروژن	۸	۶۷/۳**	۴۶۰**	۳/۷ ^{ns}
اشتباه	۴۰	۶/۷	۱۳/۹	۳/۹
%CV		۱۵/۲	۱۲/۳	۱۵/۹

آب سلول می‌شوند. در این بین تغییر در میزان کربوهیدرات‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است. چرا که این ترکیبات رابطه مستقیمی با فرایند فیزیولوژیکی گیاه همانند فتوسنتز و تنفس دارند (۸).

در آزمایشی توسط کرپیس و گالیا در مورد تأثیر شوری و خشکی بر میزان تجمع کربوهیدرات در ارقام مختلف گندم صورت گرفت، مشخص گردید که میزان کل کربوهیدرات‌های محلول (گلوکز، فروکتوز، ساکاروز و فروکتان) در ساقه (اندام غیر فتوسنتزی) به طور معنی‌داری با افزایش سطح شوری و خشکی در ارقام حساس نسبت به ارقام مقاوم افزایش می‌یابد. مونس اعلام کرد که در ژنوتیپ‌های گندم مقاوم به شوری در ابتدای قرارگیری در معرض تنش بر میزان کربوهیدرات‌های محلول به سبب تبدیل شدن ساکارز به قندهای مونوساکارید افزوده می‌شود، اما به مرور از مقدار آنها کاسته خواهد شد. در پژوهش حاضر نیز دیده شد (۱۹) که در هر دو سال آزمایش، از سطح شوری ۵ دسی زیمنس به بعد شوری سبب افزایش قابل ملاحظه‌ای در میزان تجمع کربوهیدرات و پرولین در بافت سبز برگ پرچم در هر دو مرحله گل‌دهی و شیری شدن دانه‌ها

مربوط به شوری ۲۰ دسی زیمنس بر متر بودند. میزان افزایش پرولین در سطح شوری ۲۰ دسی زیمنس بر متر نسبت به شاهد برابر ۵۳/۹ و ۵۷/۷ درصد به ترتیب برای سال اول و دوم بود. این میزان افزایش برای کربوهیدرات برابر ۴۹/۷ درصد در سال اول و ۳۴/۷ درصد در سال دوم بود (جدول ۱۰).

افزایش میزان تنظیم کننده‌های اسمزی آلی (پرولین و کربوهیدرات) در بافت سبز گیاهان در طی بروز تنش شوری توسط بسیاری از محققین گزارش شده است. سولتانا و همکاران آن را در برنج گزارش کردند (۲۷). افزایش غلظت این دو ترکیب در هر دو مرحله گل‌دهی و شیری شدن دانه‌ها در گندم رقم چمران بیانگر وجود نوعی ظرفیت تنظیم اسمزی و اتکاء این رقم به ترکیبات آلی برای این امر می‌باشد. مورگان افزایش ترکیبات سازگار کننده (کربوهیدرات، اسیدهای آمینه، یون‌های معدنی و اسیدهای آلی) را به عنوان پارامترهای فیزیولوژیکی و بیوشیمیایی مرتبط با تنظیم اسمزی در طی بروز تنش شوری می‌داند (۱۹). تجمع این ترکیبات در غلظت‌های بالا سمیتی در فعالیت‌های سیتوپلاسم گیاهان نداشته، سبب حفظ فشار آماس سلول و ساختار ماکرومولکول‌ها در هنگام کاهش

مثبت و معنی‌داری بین میزان نیتروژن ساقه و غلظت کربوهیدرات در هر دو مرحله گل‌دهی و شیرگی شدن دانه‌ها به دست آمد (گل‌دهی $R^2=69$ و شیرگی شدن دانه‌ها $R^2=58$). نیتروژن با بهبود فتوسنتز گیاه به سبب تأثیر معنی‌داری که بر میزان کلروفیل برگ پرچم و افزایش آن داشت (جدول ۹) سبب بالا رفتن غلظت کربوهیدرات در مرحله گل‌دهی و به سبب کاهش جذب یون سدیم (به خصوص در سطوح بالای کودی)، منجر به کاهش میزان کربوهیدرات برگ پرچم و انتقال بیشتر آن به دانه‌های در حال رشد گردید. این امر نتیجه تأثیر مثبت و معنی‌دار نیتروژن بر عملکرد دانه در طی بروز تنش شوری است.

نتایج تجزیه آماری دو سال آزمایش نشان می‌دهد که بجز میزان پرولین در مرحله شیرگی شدن دانه‌ها، اثر متقابل شوری و نیتروژن در سایر موارد دارای تأثیر معنی‌داری بر میزان تجمع کربوهیدرات و پرولین در برگ پرچم در هر دو سال است. تجزیه مرکب داده‌ها نیز نشان می‌دهد که این اثر دارای تأثیر معنی‌داری در هر دو مرحله است (جدول ۹). در هر دو سال و در مرحله گل‌دهی تیمار کودی ۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار در شوری شاهد با میانگین‌های ۷/۳ در سال اول و ۶/۸ در سال دوم دارای کمترین و تیمار کودی ۱۵۰ در شوری ۲۰ دسی‌زیمنس بر متر با میانگین‌های ۲۱/۱ و ۱۷/۴ میکرومول در گرم وزن‌تر به ترتیب برای سال‌های اول و دوم دارای بیشترین میزان پرولین در برگ پرچم بودند. در مرحله شیرگی شدن دانه‌ها نیز در هر دو سال کمترین میزان پرولین در سطح کودی ۵۰ و شوری شاهد و بیشترین آن در سطح کودی ۱۵۰ و شوری ۲۰ دسی‌زیمنس بر متر به دست آمد.

نتایج این آزمایش با آزمایش‌های کوالیر مطابقت دارد (۲). کوالیر گزارش کرد که شوری سبب افزایش تجمع گلیسین-بتائین و پرولین در گیاه *Spartina anglica* شد اما مقدار این دو ترکیب در سطوح مختلف نیتروژن تا حدی متغیر بود. این محقق اعلام کرد که افزایش سطح نیتروژن در طی بروز تنش شوری از آستانه تولید پرولین می‌کاهد و سبب تسریع در

گردید. این امر سبب به وجود آمدن یک رابطه منفی بین میزان تجمع این دو ترکیب با عملکرد دانه در این رقم از گندم شد (کربوهیدرات $R^2=-0/72$ و پرولین $R^2=-0/54$).

تیمار کودی نیتروژن دارای تأثیر معنی‌داری بر میزان تجمع پرولین و کربوهیدرات برگ پرچم در هر دو مرحله گل‌دهی و شیرگی شدن دانه‌ها در هر دو سال آزمایش بود (جدول ۹ و ۱۱). به طوری که با افزایش سطح مصرف نیتروژن در هر دو سال بر مقدار تجمع این دو ترکیب در هر دو مرحله افزوده شد. غلظت پرولین در در مرحله گل‌دهی در سطح کودی N_3 نسبت به N_1 برابر ۳۰/۷ درصد در سال اول و ۲۹/۶ درصد در سال دوم بود. در مرحله شیرگی شدن دانه‌ها این افزایش برابر ۳۰/۳ و ۲۱/۱ درصد به ترتیب در سال‌های اول و دوم بود (جدول ۱۰).

در مورد کربوهیدرات دو نتیجه متفاوت در هر دو سال آزمایش به دست آمد. در هر دو سال در مرحله گل‌دهی با افزایش سطح نیتروژن بر میزان تجمع کربوهیدرات در برگ پرچم افزوده شد. اما در مرحله شیرگی شدن دانه‌ها از میزان این تجمع همراه با افزایش سطح کود کاسته شد. در هر دو سال آزمایش و در مرحله گل‌دهی کمترین مقدار کربوهیدرات در سطح کودی ۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار و بیشترین آن در سطح کودی ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن به دست آمد. اما در مرحله شیرگی شدن دانه‌ها کمترین میزان کربوهیدرات در سطح کودی ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار با میانگین‌های ۲۸/۷ و ۲۵/۹ و بیشترین آن در سطح کودی ۵۰ کیلوگرم در هکتار با میانگین‌های ۳۳/۹ و ۳۷ میکروگرم گلوکز در هر گرم وزن‌تر به دست آمد. میزان کاهش N_3 نسبت به N_1 معادل ۱۵/۳ و ۲۹/۸ به ترتیب در سال اول و دوم است (جدول ۱۰).

مشابه نتیجه این آزمایش، افزایش مقدار کربوهیدرات در مرحله گل‌دهی و کاهش آن در مرحله پر شدن دانه‌ها در غلاف و پهنک برگ پرچم گیاه برنج توسط یانگ و همکاران گزارش شده است (۲۹). آنها بیان کردند که بیشتر این کربوهیدرات‌ها به دانه‌های در حال رشد منتقل می‌شود. در این آزمایش همبستگی

سنتز و تجمع این ترکیب می‌شود.

سديم در اين دو بخش سبب کاهش اثرات مفيد اين عناصر در گندم گرديد. تيمار کود نیتروژن در سطوح بالای کودی با ممانعت از جذب بیشتر سديم راه را برای جذب بیشتر ديگر عناصر از جمله نیتروژن، کلسيم و منيزيم در گیاه هموار کرد. از سوی ديگر شوری سبب افزایش غلظت دو تنظیم کننده اسمزی (کربوهیدرات و پرولين) در برگ پرچم شد. نیتروژن در تمامی تیمارهای شوری سبب بهبود شرایط برای افزایش غلظت این دو ترکیب شد. با توجه به نتایج به دست آمده در این آزمایش به نظر می‌رسد که در اراضی شور با تامین مقدار نیتروژن کافی در ابتدای رشد گندم، می‌توان تا حدی از اثرات مضر تجمع نمک در ناحیه ریشه و در نتیجه کاهش عملکرد دانه ناشی از آن جلوگیری کرد به شرط آنکه رقم مورد نظر تا حدی مقاومت به شوری داشته باشد. بالا رفتن غلظت تنظیم کننده‌های آلی (پرولين، کربوهیدرات‌ها و اسیدهای آلی) هر چند نقش مهمی در بهبود ادامه جذب آب و عناصر غذایی از خاک برای گیاه فراهم می‌کنند اما هر چه اتکای گیاه برای تنظیم اسمزی به ترکیبات آلی بیشتر باشد هزینه افزایش این ترکیبات، کاهش عملکرد دانه خواهد بود. در این آزمایش نیز مشخص گردید که رقم چمران به سبب حساسیت به سطوح بالای شوری (بالتر از ۵ دسی زیمنس بر متر به بالا) بر غلظت دو تنظیم کننده اسمزی کربوهیدرات و پرولين در هر دو مرحله گلدهی و شیری شدن دانه‌ها افزوده شد و یک هم‌بستگی معنی‌دار و منفی بین افزایش این دو ترکیب با عملکرد دانه آن به دست آمد.

اما در سال اول آزمایش کمترین مقدار کربو هیدرات برگ پرچم در سطح کودی ۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار و شوری شاهد با میانگین ۵/۵ و در سال دوم در سطح کودی ۱۰۰ و شوری شاهد با میانگین ۱۲/۶ میکروگرم گلوکز در هر گرم وزن تر به دست آمد. بالاترین میزان آن در هر دو سال در سطح کودی ۱۵۰ و شوری ۲۰ دسی زیمنس بر متر با میانگین‌های ۲۴/۳ و ۴۲/۹ میکروگرم گلوکز در هر گرم وزن تر به ترتیب برای سال‌های اول و دوم بود.

در مرحله شیری شدن دانه‌ها و در هر دو سال کمترین این ترکیب در سطح کودی ۱۵۰ و شوری شاهد با میانگین‌های ۱۹/۷ و ۱۶/۸ و بیشترین آن در سطح کودی ۵۰ و شوری ۲۰ دسی زیمنس بر متر با میانگین‌های ۴۵/۹ و ۴۶/۶ میکروگرم گلوکز در هر گرم وزن تر به ترتیب برای سال‌های اول و دوم به دست آمد.

نتیجه گیری

براساس نتایج دو ساله این آزمایش مشخص شد که شوری سبب بالا رفتن میزان سديم در بخش هوایی و دانه و کاهش جذب میزان پتاسيم گرديد که این امر منجر به کم شدن نسبت پتاسيم به سديم گرديد. در نهایت نیتروژن با فراهم کردن شرایط لازم برای جذب بهتر پتاسيم تا حدی بر میزان این نسبت افزود. هر چند در طی بالا رفتن میزان نمک بر غلظت عناصر غذایی در دو بخش ساقه و دانه افزوده شد اما بالا رفتن بیش از حد

منابع مورد استفاده

1. Bates, L. S., R. P. Waldern and E. D. Teare. 1973. Rapid determination of free proline for water stress studies. *Plant Soli* 39: 205-207.
2. Cavelierl, A. J. 1983. Proline and glycine-betain accumulation by *Sparina alterniflora* L. in response to NaCl and nitrogen in a controlled environment. *Oecologia* (Berlin), 57: 20- 24.
3. Dariya, S. S. and M. Singh. 1976. Effects of salinity, alkalinity and iron application on the availability of iron, manganese, phosphorus and sodium in pea Crop. *Plant and Soil* 44:697-702.
4. Dhugga, K. S., J.G. Wanes. and L. Leonard. 1988. Nitrate absorption by corn roots. Inhibition by phenylglyoxal. *Plant Physiol.* 86: 759-763.
5. Drihem, K. and D. J. Pilbeam. 2002. Effects of salinity on accumulation of mineral nutrients in wheat growing with Nitrate-Nitrogen of mixed Ammonium:Nitrate-Nitrogen. *J. Plant Nutr.* 25(10):2091-2113.

6. Durey, R. S. and M. Pessaraki. 1995. Physiological mechanism of Nitrogen absorption and assimilation in plants under stress conditions. PP. 605- 625. *In*: Pessaraki (Ed.), Handbook of Plant and Crop Physiology. Macel Dekker Inc., New York.
7. Ehert, D. L., R. E. Redmann, B.L. Harvey. and A. Cipywynk. 1990. Salinity-induced calcium deficiencies in wheat and barley. *Plant and Soil* 128 (2): 143-151.
8. Fedine, L. S. and A. V. Popova. 1996. Photosynthesis, photorespiration and proline accumulation in water-stressed pea leaves. *Crop Sci.* 32: 213-220.
9. Feigin, A. 1985. Fertilization management of crops irrigated with saline water. *Plant and Soil* 89: 285.
10. Flowers, T. J., P. F. Troke and A. R. Yeo. 1977. The mechanism of salt tolerances in halophytes. *Annu. Rev. Plant Physiol.* 28:89-121.
11. Froncois, L. E., E. V. Mass, T. J. Donovan and V. L. Youngs. 1986. Effect of salinity on grain yield and quality vegetative growth and germination of semi – dwarf and durum wheat. *Agron. J.* 78: 1053-1058.
12. Good, A. and S. Zaplachinski. 1994. the effects of drought on free amino acid accumulation and protein synthesis in *Brassica napus*. *Physiologia Plantarum* 90: 9–14.
13. Gorham, J., C. Hardy, R. G. Wynjones, L. R. Joppa and C. N. Law. 1987. Chromosomal location of a K/Na discrimination character in the D genomes of wheat. *Theor. Appl. Gener.* 74: 545-588.
14. Grattan, S.R. and C. M. Grieve. 1999. Salinity – mineral nutrient relations in horticultural crops. *Scientia Hort.* 78: 127 – 157
15. Greenway, H. and R. Munns. 1980. Mechanism of salt tolerance in non – halophytes. *Ann. Rev. Plant Physiol* 13: 149 – 190.
16. Harvey, D. M. R. 1985. The effects of salinity on ion concentrations within the root cells of *Zea mays* L. *Planta* 165:242-248.
17. Irshad, M., T. Honna, A. E. Enejl and S. Yamamoto. 2002. Wheat response to nitrogen source under saline conditions. *J. Nutr.* 25 (12): 2603-2612.
18. Mahmood, T. and W. M. Kaiser., 2003. Growth and solute composition of the salt-tolerant Kallar grass (*Leptochloa fusca* L.) as affected by nitrogen source. *Plant and Soil* 252: 359-366.
19. Morgan, J. E. 1984. Osmoregulation and water stress in higher plants. *Annu. Rev. Plant Physiol. Plant Mol. Biol.* 35: 299-319.
20. Munns, R. 1993. Physiological process limiting plant growth in saline soil: some dogmass and hypotheses. *Plant Cell and Environ.* 16: 15-24.
21. Otoo, E., R. Ishil and A. Kumura. 1989. Intraction of nitrogen supply and soil water stress on photosynthesis and transpiration in rice. *Japan J. Crop Sci.* 58 (3): 424 – 429.
22. Papadopoulos, I. and V. V. Rending. 1983. Interaction of salinity and nitrogen on growth and yield of tomato. *Plant and Soil* 73: 47-57.
23. Ravikovitch, S. 1973. Effect of brackish irrigation water and fertilizers on millet and corn. *Exp. Agric.* 9: 181-188.
24. Rhoades, J. D. and J. Loveday. 1990. Salinity in irrigated Agriculture. *In*: Am. Soc. Civil Engineers irrigation of Agricultural Crops: Stewart, B. A, Nilesen D. R, EDs; Am. Soc. Agron: Madison, WI, Monograph 30: 1089-1142.
25. Schlegel, HG. 1956. Die Verwertung organischer Säuren durch Chlorella in Lincht. *Planta* 47: 510.
26. Suhayda, C. G., R. E. Redman, B.L.Harvey and A. L. Cipywynk. 1992. Comparative response of cultivated and wild barley species to salinity stress and calcium supply. *Crop Sci.* 32: 154-163.
27. Sultana, N., T. Ikeda and R. Itoh. 1999. Effect of Nacl on photosynthesis and dry matter accumulation in developing rice. *Environ. and Experimental Bot.* 42: 211-220.
28. Wagonet, R. J., R. R. Rodriguz., W. F. Compbell and W. F. Torner. 1983. Fertilizer and salt water effect on phaseolus. *Agron. J.* 75:161-166.
29. Yang, J., J. Zhang, Z. Wag, Q. Zhu and W. Wang. 2001. Remobilization of carbon reserves in response to water deficit during grain- filling of rice. *Field Crop Res.* 71: 47-55.
30. Yeo, A. R. and T. J. Flowers. 1983. Varital differences in the toxicity of sodium ions in rice leaves. *Physio. Plant* 56: 543- 548.